

EWA KUBIAK

Uniwersytet Łódzki, Instytut Historii Sztuki

 ORCID ID: 0000-0002-2740-0632

DORIS BIEŃKO DE PERALTA

Escuela Nacional de Antropología e Historia,
Ciudad de México, Meksyk

ARS INSPIRATIO
STUDIA DEDYKOWANE
PROFESOR ELEONORZE
JEDLIŃSKIEJ

ISBN 978-83-8331-666-6

DOI:10.18778/8331-666-6.05

FRANCISZKAŃSCY MĘCZENNICZY Z JAPONII W KULTURZE RELIGIJNEJ I SZTUCE NOWEJ HISZPANII I WICEKRÓLESTWA PERU*

STRESZCZENIE

Prezentowany artykuł ma na celu prześledzenie recepcji i obrazowania na terenie amerykańskich kolonii hiszpańskich wydarzeń, które miały miejsce 5 lutego 1597 roku w Japonii w Nagasaki (męczeństwa franciszkanów). Relacje opisujące śmierć zakonników bardzo szybko dotarły do terytorium Nowej Hiszpanii i Wicekrólestwa Peru, a beatyfikacja w 1627 roku była pretekstem do wydania publikacji, organizacji obchodów w przestrzeni publicznej i tworzenia przedstawień wizualnych upamiętniających męczenników. W tekście zostały scharakteryzowane sceny wielopostaciowe, zarówno z Meksyku, jak i Peru. Przedstawienia zostały ukazane w kilku perspektywach, zaprezentowano ikonografię i tradycję martyrologiczną zakonu franciszkanów oraz scharakteryzowano różnorodne funkcje narracyjnej opowieści gloryfikującej męczenników na Dalekim Wschodzie. Wskazano, że wizualizacje miały na celu propagowanie postawy prawdziwego chrześcijanina w obliczu zagrożeń, co znajdowało odzwierciedlenie w realiach amerykańskich w czasie działalności misyjnej zakonników. Ostatni aspekt przedstawień, który został scharakteryzowany w tekście artykułu, to funkcja dydaktyczno-ewangelizacyjna malowideł.

SŁOWA KLUCZOWE: męczennicy z Nagasaki, malarstwo kolonialne, sztuka Wicekrólestwa Peru, sztuka Nowej Hiszpanii, ikonografia nowożytna

* Badania finansowane przez Narodowe Centrum Nauki w ramach projektu „W Tłokanie św. Franciszka – synkretyzm religijny i dialog międzykulturowy w chrześcijańskich tekstach «Cantares Mexicanos»” (nr grantu 021/43/D/HS3/00386).

THE FRANCISCAN MARTYRS OF JAPAN IN THE RELIGIOUS CULTURE AND ART OF NEW SPAIN AND THE VICEROYALTY OF PERU

The article traces the reception and depiction of the events that took place on 5 February 1597 in Nagasaki, Japan (i.e. the martyrdom of the Franciscans) in the Spanish colonies in America. Accounts describing the death of the friars very quickly reached the territories of New Spain and the Viceroyalty of Peru, and the beatification in 1627 was used as a pretext for preparing publications, organising public celebrations and creating visual representations commemorating the martyrs. The paper characterises multifigure scenes from both Mexico and Peru. It shows representations in several perspectives, presents the iconography and martyrdom tradition of the Franciscan order and characterises various functions of the narrative story glorifying the martyrs in the Far East. The author points out that the visualisations aimed to promote the attitude of a true Christian in the face of danger, which was reflected in American realities during the missionary activities of the friars. The final aspect of the representations, which is characterised in the article, is a didactic and evangelising function of the paintings.

KEYWORDS: martyrs of Nagasaki, colonial painting, art of the Viceroyalty of Peru, art of New Spain, modern iconography

WPROWADZENIE HISTORYCZNE

Hiszpania połączona była z Dalekim Wschodem dwoma szlakami morskimi prowadzącymi przez Nową Hiszpanię. Pierwszy z nich, określany jako galeon indyjski (*galeon de Indias*), łączył Europę z Ameryką; kolejny, nazywany galeonem manilskim (*galeon de Manila*), komunikował środkowoamerykańskie Acapulco z filipińską Manilą. Na tym ostatnim szlaku, w latach 1566–1815 statki hiszpańskie przemierzyły wody Oceanu Spokojnego 108 razy¹. Manila stała się centrum, z którego

¹ Y. Kawamura, *Introducción al contexto histórico*, [w:] *Japón y España: acercamientos y desencuentros (siglos XVI y XVII)*, red. M.J. Zamora Calvo, Gijón 2012, s. 24. W 1565 r. dwaj Hiszpanie, Miguel Lopez Legazpi oraz Andrés de Urdaneta, wypełniając zadanie zlecone przez Filipa II, wypłynęli z nowohiszpańskiego portu Navidad na wybrzeżach Pacyfiku, by po pięciu miesiącach dopłynąć do Cebu na archipelagu filipińskim, a następnie odkryli drogę powrotną do Nowej Hiszpanii wiodącą przez północne wody Oceanu Spokojnego. Wszystkie wcześniejsze próby wyznaczania drogi z Filipin do Nowej Hiszpanii

hiszpańscy kupcy i misjonarze wyruszali w podróż do innych krajów Dalekiego Wschodu: Chin, Korei czy Japonii.

Pierwsze bezpośrednie spotkanie Japonii z Zachodem miało miejsce w 1542 roku, kiedy to portugalski statek dobił do brzegów wyspy Tanegashima. Jednak rzeczywiste kontakty kulturowe rozpoczęły się wraz z pojawieniem się misjonarzy. Pierwszym apostołem Dalekiego Wschodu był członek Towarzystwa Jezusowego Franciszek Ksawery, który przybył do Japonii w 1549 roku². Zakonnik nie tylko nawiązał kontakty z mieszkańcami wysp, ale także przywiózł ze sobą liczne obiekty sztuki europejskiej budzące zainteresowanie na dworach arystokracji japońskiej³.

W momencie przybycia Europejczyków do Japonii, rządzący wyspami Nobunaga Oda był otwarty na kontakty ze światem Zachodu. Jednak w 1582 roku w wyniku spisku został pozbawiony życia. Władzę w Japonii objął Hideyoshi Toyotomi (1537–1598), a następnie Ieyasu Tokugawa (1543–1616). Ten ostatni był założycielem dynastii, która władała państwem ponad dwa i pół wieku. Hideyoshi początkowo kontynuował politykę kontaktów z Zachodem, popierał religię chrześcijańską i działalność misyjną Kościoła Katolickiego. Jednak z czasem jego nastawienie uległo zmianie⁴. Następca Hideyoshi, Tokugawa, opowiedział się za polityką niechęci wobec Zachodu i chrześcijaństwa, a od 1614 roku możemy mówić o celowych prześladowaniach wobec wyznawców Kościoła Katolickiego. Wykorzystywali to Holendrzy, którzy jako jedyni otrzymali pozwolenia na handel z Japonią, w ograniczonym zresztą zakresie. Popieranie japońskiej polityki zamknięcia pozwalało na zachowanie przez Holendrów wyłączności handlowej⁵.

skończyły się niepowodzeniem. *Ibidem*, s. 23. Na temat znaczenia szlaku galeonu manilskiego zob. także: A. Ruíz Gutiérrez, *El Galeón de Manila (1564–1815). Intercambios culturales*, Granada 2016.

² F. García Gutiérrez, *San Francisco Javier. En el Arte de España y Oriente*, Sevilla 2005, s. 25.

³ *Idem*, Alessandro Valignano, S.J.: *introducción de la cultura y el arte de occidente en Japón*, [w:] *Los jesuitas. Religión, política y educación*, red. J. Martínez Millán, H. Llorente, E. Jiménez Pablo, t. 3, Madrid 2012, s. 1483. Franciszek Ksawery udzielał w Japonii pierwszych chrztów i był prekursorem działalności misyjnej na tych terenach. Przebywał w Japonii w latach 1549–1551. Zob. J. Wasilewska, *Pióropusze i turbany. Wizerunek mieszkańców Azji w sztuce jezuitów polskich XVII i XVIII wieku*, Warszawa 2006.

⁴ Y. Kawamura, *Introducción...*, s. 24.

⁵ *Ibidem*, s. 26.

FRANCISZKANIE W JAPONII NA PRZEŁOMIE XVI I XVII WIEKU

Historia działalności misyjnej franciszkanów w Japonii nie jest długa. W 1593 roku Pedro Bautista popłynął do Hirado w Japonii w podwójnej roli emisariusza negocjującego traktat pokojowy i misjonarza filipińskiej prowincji św. Grzegorza Wielkiego. Towarzyszył mu ksiądz Bartolomé Ruiz i dwaj bracia świeccy, Francisco de San Miguel i Gonzalo García jako tłumacz⁶. Udało im się uzyskać audiencję u Hideyoshiego, który zgodził się na pakt pokojowy z Manilą, a także pozwolił braciom pozostać w Japonii. Ostatecznie otrzymali niewielki teren w Kioto i 4 października 1594 roku poświęcili swój nowy dom zakonny i kościół Marii Królowej Aniołów. W 1596 roku otwarto także placówkę w Osace⁷.

Impulsem, który zdecydował o rozpoczęciu represji wobec misjonarzy było wydarzenie, mające miejsce jeszcze w 1596 roku. Hiszpański statek San Felipe płynący na trasie z Manili do Acapulco, rozbił się na południu Japonii. Postawę kapitana zinterpretowano jako bardzo arogancką, a nawet agresywną, co wywołało niepokój wśród Japończyków. Skonfiskowano cały towar, a zaistniała sytuacja stała się przyczyną represji wobec europejskich misjonarzy⁸. Przeciwnicy chrześcijaństwa wykorzystali ten incydent, by przekonać Hideyoshiego, że działalność misyjna franciszkanów i jezuitów była przygotowaniem do hiszpańskiego podboju Japonii⁹. Wydarzenie zakończyło się egzekucją chrześcijan, słynnych „26 męczenników z Nagasaki”¹⁰. Miała ona miejsce 5 lutego 1597 roku. Zostało wówczas zamordowanych

⁶ C. Sweeney, *Franciscans in Japan*, 2017 [2007], <https://franciscanchapelcentertokyo.org/history-of-franciscan-friars-in-japan> (dostęp: 20.01.2024). Santiago Mata wymienia inny skład delegacji: Pedro García, Francisco Blanco, Francisco de San Miguel, Martín de Aguirre oraz mieszkaniec Nowej Hiszpanii Filip od Jezusa. S. Mata, *Mártires de Japón. Historia de la expansión cristiana durante los siglos XVI y XVII*, Córdoba 2023, s. 120.

⁷ C. Sweeney, *Franciscans...*, (dostęp: 20.01.2024).

⁸ Y. Kawamura, *Introducción...*, s. 24. Na ten temat, w kontekście misji jezuickich zob. także: J. Wasilewska, *Pióropusze...*, s. 111.

⁹ C. Sweeney, *Franciscans...*, (dostęp: 20.01.2024).

¹⁰ Y. Kawamura, *Introducción...*, s. 23–24. Wiadomo, że prześladowania chrześcijan miały miejsce wcześniej. Pierwsza udokumentowana egzekucja japońskich chrześcijan odbyła się w marcu w 1558 r. w Hirado. Zostali wówczas ścięci kobieta o imieniu Maria oraz nieznanzy z nazwiska samuraj. J. Wasilewska, *Pióropusze...*, s. 111.

sześciu franciszkanów pochodzących z Hiszpanii, siedemnastu przedstawicieli miejscowej ludności, nowo nawróconych i związanych z zakonem oraz trzech japońskich jezuitów¹¹. Męczeńska śmierć chrześcijan w Japonii odbiła się szerokim echem tak na Półwyspie Iberyjskim, jak i w Nowej Hiszpanii czy w Wicekrólestwie Peru; zamęczeni zostali beatyfikowani w 1627 roku przez Urbana VIII¹², a następnie kanonizowani w 1862 roku przez Piusa IX¹³.

RELACJE NA TEMAT MĘCZEŃSTWA W JAPONII I UPAMIĘTNIE NIE ZMARŁYCH

Bardzo szybko wieści dotyczące 26 męczenników z Nagasaki zaczęły rozchodzić się po świecie. Wydawano drukiem relacje poświęcone temu wydarzeniu. Pierwsza taka publikacja pojawiła się w Goa najprawdopodobniej jeszcze w 1597 roku, a dwa lata później podobne druki ukazały się w Rzymie, Madrycie i Monachium¹⁴. Historia japońskich chrześcijan znalazła oddźwięk również w ówczesnych kronikach poświęconych dalekiej Azji. Jednym z pierwszych, który przybliżał wydarzenia z Nagasaki był franciszkanin Marcelo de Ribandeneira, autor książki *Historia de las islas del archipiélago, y reynos de la Gran China, Tartaria, Cunchinchina, Malaca, Sian, Camboxa y Iappon* (Barcelona 1601)¹⁵. Jak słusznie zauważa Joanna Wasilewska, „od początku hagiografia i ikonografia męczenników japońskich kształtowała się w dwóch odrębnych nurtach: jezuickim i franciszkańskim”, a „rywalizacja na gruncie misyjnym była [...] kontynuacją sporów i animozji przeniesionych z Europy”¹⁶. Autorka w swojej publikacji przybliży piśmiennictwo jezuickie, w niniejszym artykule nacisk został położony na prace franciszkańskie¹⁷.

¹¹ S. Mata, *Mártires...*, s. 126–128; J. Wasilewska, *Pióropusze...*, s. 111; H. Schenone, *Iconografía del arte colonial. Los Santos*, t. 2, Buenos Aires 1992, s. 586.

¹² Y. Kawamura, *Introducción...*, s. 26.

¹³ S. Mata, *Mártires...*, s. 231.

¹⁴ J. Wasilewska, *Pióropusze...*, s. 113.

¹⁵ V. Mínguez, I. Rodríguez, *Japan in the Spanish Empire. Circulation of Works of Art and Imagining of Cipango in Metropolitan Spain and the American Viceroyalties*, „Bulletin of Portuguese Japanese Studies” 2009, nr 18, s. 204.

¹⁶ J. Wasilewska, *Pióropusze...*, s. 113.

¹⁷ Víctor Mínguez i Inmaculada Rodríguez wymieniają publikacje zarówno franciszkańskie, jak i jezuickie, nie dzieląc prac według zakonów. V. Mínguez, I. Rodríguez,

Pierwsza relacja poświęcona męczeństwu franciszkanów w Nagasaki została wydana w językach hiszpańskim (Madryt) i włoskim (Rzym) już w 1599 roku¹⁸. Jest to opis śmierci zakonników, autorstwa franciszkanina Juana de Santa María, który nie był naocznym świadkiem wydarzeń, a wiadomości o nich czerpał z dokumentów sporządzonych na miejscu przez bezpośrednich obserwatorów. Relacje zostały zatwierdzone przez władze kościelne na Filipinach, a następnie wysłane do Nowej Hiszpanii i na Półwysep Iberyjski. Publikacja miała dwie ważne funkcje. Po pierwsze, była odpowiedzią na jezuicką wersję wydarzeń Luísa Fróisa zawartą w *Relatione della gloriosa morte di XXVI posti in croce per comandamento del Re di Giaponne, alli 5 di Febraio 1597* (Rzym 1599), w której autor jako jedną z przyczyn nasilających się prześladowań chrześcijan wymienia przybycie zakonników franciszkańskich w 1593 roku i ich brak doświadczenia oraz znajomości realiów japońskich; zarzuca franciszkanom publiczne głoszenie kazań i zachowania, które wzbudzały niechęć lokalnych władz, a także świadome dążenie do męczeńskiej śmierci (*desiderio del martirio*)¹⁹. Po drugie, relacja Juana de Santa María była także elementem kampanii mającej na celu jak najszybszą kanonizację

Japan..., s. 204–205. Na temat sztuki jezuitów w Japonii zob.: G.A. Bailey, *Art on the Jesuit Missions in Asia and Latin America 1542–1773*, Toronto–Buffalo–London 2001 [1999]. Natomiast na temat polityki wobec misjonarzy w Japonii zob. także: C. Totman, *Historia Japonii*, tłum. J. Hunia, Kraków 2009, s. 270–271; C. Andressen, *Krótką historia Japonii. Od samurajów do SONY*, tłum. A. Śledzińska, Warszawa 2004, s. 58, 62–63; J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź 1984, s. 238; A. Gordon, *Nowożytna historia Japonii. Od czasów Tokugawów do współczesności*, tłum. I. Merklejn, Warszawa 2010 [2003], s. 31.

¹⁸ Juan de Santa María, jak podaje Alejandro Cañeque, jest najbardziej znany jako autor dzieła „Tratado de la república y policía cristiana” (1615). A. Cañeque, *Un imperio de mártires. Religión y poder en las fronteras de la Monarquía Hispánica*, Madrid 2020, s. 318. Oprócz wymienionych prac można też dodać: *Vida, y excelentes virtudes y milagros del santo fray Pedro de Alcantara* (1619) oraz *Chronica de la prouincia de San Ioseph de los Descalços de la Orden de Menores de nuestro Seraphico Padre S. Francisco y de las prouincias, y custodias Descalças, que della han sido, y son sus hijas*, część pierwsza (1615), część druga (1619).

¹⁹ A. Cañeque, *Un imperio...*, s. 216–217; L. Fróis, *Relatione della gloriosa morte di XXVI posti in croce per comandamento del re di Giappone, alli 5 di febraio 1597 de quali sei furno religiosi di san Francesco, tre della Compagnia di Giesù, et dicisette christiani giapponesi*, Roma 1599, s. 9–10. Jezuici cieszyli się wyłącznością w zakresie działalności misyjnej w Japonii od 1549 r. do początku lat 90. XVI wieku. Alessandro Valignano pisząc w 1583 r. swoje *Sumario de las cosas de Japón*, wymienia liczne powody, dla których inne zakony nie powinny pojawić się w Japonii. W 1585 r. papież Grzegorz XIII podpisał *breve* (*Ex pastoralis officio*) przyznające jezuitom monopol misyjny na wyspach japońskich.

zamordowanych w Nagasaki franciszkanów. Książka w krótkim czasie do czekała się kolejnych publikacji, po włosku (1600) i po hiszpańsku (1601), w których dodano trzy rozdziały opracowane przez Francisco Peñę starającego się jasno wyłożyć, że śmierć zakonników w Nagasaki można określić jako męczeńską²⁰.

Historia zamordowanych w Japonii stała się fragmentem kronik zakonnych oraz książek, w których opisywano dzieje i realia Dalekiego Wschodu. Na pierwszej stronie kroniki Marcela de Ribandeneiry²¹ *Historia de las Islas del Archipiélago, y los Reynos de la Gran China, Tartaria, Cuchinchina, Malaca, Sian, Camboxa y Iappon* (1601), zaraz pod tytułem dzieła znajduje się informacja o tym, że autor był towarzyszem franciszkańskich braci męczenników, sprawując posługę w tej samej prowincji, a także naocznym świadkiem tragicznych wydarzeń²². W księdze czwartej Ribandeneira opisał Japonię, historię przybycia franciszkanów i budowę pierwszych domów zakonnych. W kolejnej zdał relację z męczeńskiej śmierci współbraci, a ostatnia szósta księga zawiera żywoty japońskich franciszkanów. Ciekawy jest opis narodzin kultu męczenników. Autor podaje, że zachowywano w formie relikwii krew umęczonych, a nawet ziemię, w którą wsiąkała w czasie ukrzyżowań, fragmenty krzyży oraz habitów i sznurów zakonnych, a następnie sprzedawano je wiernym²³. Japończycy zarządzili, by ciała zamordowanych pozostały na krzyżach, dopiero po dziewięciu miesiącach udało się wynegocjować wydanie szczątków pomordowanych²⁴. Ribandeneira wspomina także, iż świadkowie wydarzeń w Japonii zaczęli spisywać swoje relacje, które bardzo szybko

²⁰ A. Cañeque, *Un imperio...*, s. 218–219.

²¹ Marcelo de Ribandeira pochodził z Palencii, wstąpił do zakonu franciszkanów, wykształcenie zdobył w Salamance, został wysłany na misję do Japonii w 1594 r., po wcześniejszym kilkumiesięcznym pobycie w Manili. Zob. E.I. Estrada de Gerlero, *Los protomártires del Japón en la hagiografía Novohispana*, [w:] *Los pinceles de la Historia. De la patria criolla a la nación mexicana*, red. J. Soler Frost, México 2000, s. 74.

²² „[...] testigo de vista de su admirable Martyrio”; M. de Ribandeneira, *Historia de las islas del archipiélago, y reynos de la Gran China, Tartaria, Cuchinchina, Malaca, Sian, Camboxa y Iappon, y de los sucesos en ellos a los religiosos descalços*, Barcelona 1601.

²³ „Pero la devocion era tanta que nada aprovechava, para que dexasen de tomarla sangre, o la tierra adonde havia caydo, cortando lo que podian de las cruces, y de los habitos y vestidos de los Sanctos Martyres, mostrando estimar en mucho aquellas sanctas reliquias. Lo qual visto de los gentiles que havian guardado los cordones, y algunos mantos de los santos frayles los vendian despues muy bien a los devotos cristianos”. *Ibidem*, s. 535.

²⁴ *Ibidem*, s. 558–559.

rozpowszechniły się w Makao i Nowej Hiszpanii²⁵. W niedługim czasie po śmierci zakonników, odnotowano także liczne cuda, które wydarzyły się za sprawą męczenników z Nagasaki²⁶. Relikwie zamordowanych znalazły się w Malakce, Goa, Manili, zostały także przewiezione do wielu klasztorów franciszkańskich na Półwyspie Iberyjskim, a „jedną kość” przesłano królowi Hiszpanii²⁷. Książka Ribandeneiry cieszyła się dużą popularnością. W Seville w 1628 roku wydano nawet, jako samodzielne dziełko, fragmenty kroniki franciszkańskiej poświęcone męczeństwu zakonników w Japonii²⁸.

Zacząła się także rozwijać ikonografia męczenników z Japonii. Ribandeneira podaje, że aby zapoznać wiernych z męczeństwami w Nagasaki zlecono namalowanie kilku płócien, na których ukazano wszystko, co się wydarzyło, wykonano kilka kopii i wysłano do Nowej Hiszpanii oraz na Półwysep Iberyjski, a także powielono kompozycje na rycinach opublikowanych w Rzymie²⁹. Choć pierwsze ilustracje poświęcone zostały franciszkanom, bardzo szybko rozwinęła się także ikonografia męczenników jezuickich. Na wielu przedstawieniach w przypadku obu zakonów, powtarza się układ trzech krzyży usytuowanych na pierwszym planie; jak słusznie zauważa Joanna Wasilewska, jest to oczywiste nawiązanie do Golgoty i ukrzyżowania Chrystusa³⁰. Tak ukazał męczenników franciszkańskich francuski rytownik Jacques Callot ok. 1627 roku [il. 1]. Jednym z bardziej interesujących przedstawień o odmiennej kompozycji jest obraz włoskiego malarza Francesco Maffei (1605–1660)

²⁵ „Los Portugueses tambien fueron testigos deste caso, para que fuesen publicandolo lo que havian visto en Iappon quando llegasen a Macao, y a los muchos reynos de la India Oriental, a donde contratan. Tambien los affligidos castellanos (entre los quales havia muchos de diversas naciones) pudieron como testigos de vista contar en Manila y Nueva España el glorioso martyrio, y las muchas maravillas queantes y despues del sucedieron”, *Ibidem*, s. 536.

²⁶ *Ibidem*, s. 552–555.

²⁷ „[...] dellas se embio un huesso del bendito Comissario al Rey nuestro señor”, *Ibidem*, s. 560.

²⁸ M. de Ribandeneira, *Breve relación de la vida y la muerte de los protomartires del Iapon, Religiosos profesos de la Orden de N.P. San Francisco*, Sevilla 1628.

²⁹ „Y para dar a entender el martyrio se hizieron pintar unos lenços de todo lo sucedido en el martyrio, de los quales se sacaron muchos, y se embiaron a nueva España, y a España, y despues yo los hize estampar en Roma”, M. de Ribandeneira, *Historia de las islas...* s. 561.

³⁰ J. Wasilewska, *Pióropusze...*, s. 113.

„Męczennicy franciszkańscy w Nagasaki”, przechowywany w Museo del Settecento Veneziano, w Ca'Rezzonico [il. 2]. Artysta ukazał dwór japoński: dostojnicy ubrani zostali w stroje typowe dla znanych w ówczesnej Europie niewiernych-muzułmanów, a franciszkanie przedstawieni zostali w dwóch ujęciach. Na pierwszym planie widać dwóch męczenników przytwierdzanych właśnie do krzyży. Trzeci zakonnik stoi przed obliczem władcy, zdaje się uczestniczyć w audiencji, co może być aluzją do roli franciszkanów jaką odegrali w służbie dyplomatycznej. Dalej, w głębi po prawej stronie, widać więcej ukrzyżowanych postaci w habitach franciszkańskich. Zakonnicy na pierwszym planie przedstawieni zostali w skrótach perspektywicznych, co podkreśla dramatyzm wydarzeń. Koloryt obrazu jest utrzymany w ciepłych brązowych, beżowych i rudawych barwach, pociągnięcia pędzla są szybkie i pełne ekspresji, słabo zarysowane kontury; wszystko to wzmacnia tragizm prezentowanego męczeństwa.

W Europie upamiętniano franciszkanów nie tylko prezentując ich historię w drukowanych relacjach i na przedstawieniach wizualnych, ale także organizując święta ku czci japońskich męczenników z Nagasaki. W kronice miasta Barcelony, Miquel Perets relacjonuje trwające trzy dni obchody z 1628 roku zorganizowane by upamiętnić zabitych w Japonii franciszkanów. Opis święta został zilustrowany rysunkiem wykonanym tuszem, ukazującym ukrzyżowanego na sposób japoński zakonnika, przebitego dwoma krzyżującymi się włóczniami [il. 3]³¹. W 1627 roku wydana została także relacja ze świąt celebrowanych w Sewilli, które trwały w tym mieście aż osiem dni³². Publikacje o męczennikach w Japonii wydawane były także w XVIII i XIX wieku. W XVIII stuleciu historia zamordowanych w Nagasaki stanowiła najczęściej fragment większej kroniki poświęconej dziejom chrześcijaństwa na dalekim wschodzie, czy w samej Japonii. Tak było w przypadku dzieła Domingo Martinez z 1756 roku wydanego w Madrycie. W pierwszej księdze autor zrelacjonował historię fundacji dalekowschodniej prowincji

³¹ M. Parets, *De molts successos que han succeït dins Barselona y en molts altres llocs de Catalunya, dignes de memòria, en los dies y anys han succeït*, 1626–1660, Sygn. MS 224/225, s. 13v.–14r. Ilustracja opublikowana w: A. Cañeque, *Un imperio...*, s. 318.

³² J. de Acherreta Osorio, P. Gómez de Pastrana, *Epítome de la ostentosa y sin segunda fiesta que el insigne y real convento de San Francisco de Sevilla hizo por ocho días: a honra de los gloriosos protomártires del Iapon hijos de la primera y tercera Regla del Serafín de la Iglesia*, Sevilla 1627.

franciszkanów świętego Grzegorza, druga część poświęcona została Filipinom, a trzecia przybliżała dzieje misji w Japonii, w tym także historię męczenników z Nagasaki³³. W XIX stuleciu okazją do kolejnych publikacji była wspomniana już kanonizacja zamordowanych z 1862 roku, wówczas między innymi została wydana w Rzymie włoska relacja pióra Agostina da Osimo³⁴.

Relacje dotyczące męczenników z Japonii docierały do ziem wicekrólestwa. W bibliotekach zarówno franciszkanów, jak i jezuitów znalazły się pozycje poświęcone ukrzyżowanym w Nagasace. W spisie ksiąg znajdujących się w klasztorze franciszkanów Santa Bárbara w Puebli (Nowa Hiszpania) w 1781 roku, wspomniana została, scharakteryzowana powyżej, publikacja Domingo Martíneza³⁵. Interesująca jest także informacja o tym, że żywot najśłynniejszego w Meksyku męczennika z Nagasaki, świętego Filipa od Jezusa de las Casas, znajdował się w bibliotece aż w dwudziestu sześciu egzemplarzach³⁶. W inwentarzu biblioteki franciszkańskiej w Cusco (Peru) odnajdujemy dzieło Gabriela Parragi z 1690 roku na temat misji w Chinach, Japonii i Indiach, w którym autor skupia się na obronie jezuitów i ich metod ewangelizacyjnych na Dalekim Wschodzie³⁷. Egzemplarz książki znajdował się także w bibliotece jezuickiej w Arequipie (Peru)³⁸. Natomiast w inwentarzu biblioteki kolegium jezuitów w Limie odnotowano egzemplarz publikacji zawierający relację poświęconą męczennikom z Japonii (nie wiemy, czy chodzi tu o dzieło franciszkańskie czy jezuickie)³⁹, a także, co bardzo ciekawe,

³³ D. Martínez, *Compendio histórico de la apostólica provincia de San Gregorio de Philipinas, de Religiosos Menores Descalzos de N.P. San Francisco*, Madrid 1756.

³⁴ Wówczas opublikowano w Rzymie: A. da Osimo, *Storia del vintitre martiri giapponesi dell'ordine dei minoris servanti dettiscalzi di S. Francesco*, Roma 1862.

³⁵ AHPSEM, Caja 176, Libro 1, f. 116r., *El Compendio Historico de la provincia de S.[a]ⁿ Gregorio de Filipinas, por Fray Domingo Martínez de untomo a folio y pergamino*. W inwentarzu wspomniana jest także kronika dominikańska poświęcona dalekowschodnim misjom; *Ibidem*, f. 116v. *La Historia de la provincia del Santo Rosario de Filipinas, Xapon, y China, por el S.[eño]^r D.[octo]^r Fray Diego Aduarte, en trestomos de a folio y pergamino*.

³⁶ *Ibidem*, f. 125r., *La Vida, y Martirio de N[ues]tro S.[an] Felipe de Jesus en untomo a quarto y pergamino, multiplicado en veinte y seistomos*.

³⁷ ACSF, Inventario 1790, s/f.; *Defensa de los Christianos de la China, Japon, y Yndias p[o]^r D[o]ⁿ Gabriel Parragauntomo*.

³⁸ AGNP, Fondo: Temporalidades: Caja 1 Lagajo 4, f. 50r. *Itt Defenzade los nuevos Christianos dela Cina y Japon uno en quarto*.

³⁹ ANCh, Fondo Jesuitas, Perú, Ref. 405, f. 340r. *Relación del Martirio de los Santos Martires del Japon en romance en tomo en octavo*.

opis obchodów celebrowanych w klasztorze San Francisco w Limie zorganizowanych w celu upamiętnienia męczenników z Japonii⁴⁰.

PRZEDSTAWIENIE MĘCZENNIKÓW JAPONSKICH W NOWEJ HISZPANII

Jak pisze Elena Isabel Estrada de Gerlero, męczennicy franciszkańscy byli przedstawiani w sztuce Nowej Hiszpanii w trojaki sposób. Mogła to być wielopostaciowa wizualna opowieść o charakterze narracyjnym. Druga wersja przedstawienia prezentowała sześciu ukrzyżowanych zakonników na wzgórzu w Nagasaki. Wreszcie, trzeci rodzaj przedstawień to kompozycje ukazujące indywidualnie męczeństwo Filipa od Jezusa de las Casas⁴¹. W niniejszym opracowaniu skupimy się na przedstawieniach grupowych, gdzie w sposób narracyjny lub symboliczny ukazana została historia męczeństwa z grupą krzyży umieszczonych na wzgórzu.

Najciekawsze przedstawienie męczenników japońskich znajduje się w dzisiejszej katedrze (dawnym klasztorze franciszkańskim) w Cuernavace. Klasztor został ufundowany w 1529 roku⁴², a aktualną formę architektoniczną otrzymał w połowie XVI wieku⁴³, na bocznym portalu zachowała się data 1552⁴⁴. Kościół klasztorny przekształcono w katedrę, a w 1957 roku miały miejsce

⁴⁰ *Ibidem*, *Relación de las fiestas que hizo el convento de San Francisco de Lima a los Martires del Japon en romance un tomo en quarto*.

⁴¹ E.I. Estrada de Gerlero, *Los protomártires...*, s. 78–79. V. Mínguez, I. Rodríguez, *Japan...*, s. 208. Więcej na temat świętego Filipa od Jezusa de las Casas zob. także: F. Benitez, *Los primeros mexicanos*, México 1985 [1962], s. 106–113, a także: C. Saucedo Zarco, *Historias de Santos Mexicanos. Desde Juan Diego y San Felipe de Jesús hasta lo recién canonizados por el Papa*, México 2002, s. 45–52.

⁴² Jak podaje George Kubler, franciszkanie byli odnotowani w tej miejscowości już w 1526 r., jednak oficjalna fundacja klasztoru miała miejsce w 1529 r., G. Kubler, *Arquitectura mexicana del siglo XVI*, México 2016 [1948], s. 562.

⁴³ M. Toussaint, *Pintura Colonial en México*, México 1965, s. 44.

⁴⁴ G. Kubler, *Arquitectura...*, s. 562. W kronikach franciszkańskich odnotowano w Cuernavace wiele zgonów starszych wiekiem zakonników, stad można się domyślać, że było to miejsce przeznaczone dla braci, którzy skończyli już posługę i znajdowali się na „zakonnej emeryturze”. Wskazuje na to również umiarkowany, acz ciepły klimat regionu, stosowny dla takiej funkcji.

prace konserwatorskie we wnętrzu świątyni, wówczas to odkryto polichromie znajdujące się w nawie kościoła⁴⁵.

Malowidło jest ogromne, powstało najprawdopodobniej tuż po śmierci męczenników z Nagasaki, czyli jeszcze pod koniec XVI wieku lub na początku XVII, zapewne przed beatyfikacją (1628)⁴⁶. Prezentuje podróż zakonników i duchownych, którzy przemieszczają się w jedenastu łodziach, następnie ukazane są brzegi Japonii z murami miasta o zabudowie europejskiej, z basztami i wieżami zwieńczonymi blankowaniem. Poniżej jednak widać grupę miejscowej ludności ubranej w kimona, a niektóre postacie wyposażone są w charakterystyczne japońskie miecze. Zebrani zgromadzili się wokół ukrzyżowanej postaci, jest to Święty Filip od Jezusa de las Casas [il. 4]. Następny fragment malowidła nie zachował się, a kolejny ukazuje grupę dwunastu ukrzyżowanych męczenników chrześcijańskich. W dolnej części kompozycji widać następnego zakonnika, który dopiero przytwierdzany jest do krzyża [il. 5]. Jest to opowieść o podróży, spotkaniu światów i męczeństwie franciszkanów. Droga morska została przepięknie scharakteryzowana pojedynczymi przedstawieniami różnych gatunków ryb, są one proporcjonalnie bardzo duże w stosunku do wyobrażeń drewnianych łodzi. Ryby umieszczone zostały także w otworze drzwiowym, w nadprożu, nad głowami wchodzących do kościoła [il. 4]; na granicy między sacrum i profanum, przywołując tym samym chrześcijańską symbolikę YCHTIS (grec. ryba) odwołującą się do Zbawiciela. Wyobrażenia są mieszanką tego co europejskie, azjatyckie i tubylcze, znakomitym przykładem metysażu kulturowego⁴⁷.

⁴⁵ M. Gutiérrez Hernández, *La catedral de Cuernavaca, el mural de San Felipe de Jesús y los 26 mártires de Nagasaki: historia de su descubrimiento*, „Revista INAH” 2019, nr 19, s. 129–130.

⁴⁶ M.E. Ota Mishima, *Un mural novohispano en la catedral de Cuernavaca: los veintiséis mártires de Nagasaki*, „Estudios de Asia y Africa” 1981, t.16, nr 4 (50), s. 693.

⁴⁷ Na temat metysażu kulturowego patrz między innymi: S. Gruzinski, *Planète Métisse ou comment parler du métissage*, [w:] *Planète Métisse*, red. S. Gruzinski, Paris 2008, s. 16–25; *idem*, *Mondialisations et métissages*, [w:] *ibidem*, s. 58–68; *idem*, *El pensamiento mestizo. Cultura amerindia y civilización del Renacimiento*, Barcelona 2007 [1999]; E. Kubiak, *Cultural metissage – the descriptive concept of hybrid phenomena on the peripheries of cultures*, „Art Inquiry. Recherches Sur les Arts” 2014, nr 16 (25), s. 147–166; F. Laplantine, A. Nouss, *Mestizajes. De Arcimboldo à Zombi*, Montréal 2007 [2001]; *idem*, *Le Métissage. Un exposé pour comprendre. Un essai pour réfléchir*, Paris 2011 [1977].

Znacznie słabiej zachowały się polichromie w kościele franciszkańskim w Zinacantepec. Początki istnienia kościoła i klasztoru datuje się według George Kublera na lata 1560–1570⁴⁸, choć pierwsza zachowana wzmianka informująca o miejscowości Zinacantepec pochodzi z 1558 roku. Wiadomo także, iż w 1569 roku zakonnicy przeznaczani do nowego klasztoru w Zinacantepec mieszkali jeszcze w Toluca, czekając na ukończenie prac konstrukcyjnych. W 1585 roku kompleks klasztorny nadal nie został jeszcze dokończony, ale prace budowlane były już w tym czasie bardzo zaawansowane⁴⁹. Polichromie są trudniejsze do datowania, nie zachowały się żadne dokumenty na ich temat, jednak wczesna ikonografia drzewa genealogicznego franciszkanów⁵⁰ oraz przedstawienie męczenników z Nagasaki (czyli po roku 1597), pozwala na datowanie murali na pierwsze lata wieku XVII. Polichromiom z Zinacantepec poświęcono niewiele uwagi w literaturze przedmiotu, oprócz Kublera wspomina je także Manuel Toussaint, pisząc, że w klasztorze „znajduje się duża ilość murali, które zostały odrestaurowane”⁵¹, a ostatnio Delia Annunziata Cosentino⁵² i Alfonso García García⁵³. Na interesującym nas przedstawieniu [il. 6] widnieją trzy postacie ukrzyżowanych zakonników w habitach franciszkańskich. Możemy domniemywać, że jest to tylko fragment pierwotnie istniejącej kompozycji, ponieważ w tle, między krzyżami, widać ślady pigmentu i po chwili można doszukać się zarysu fragmentów dwóch mniejszych postaci męczenników. Jednak te dwie dodatkowe figury zachowały się w tak złym stanie, że niewiele więcej można o nich powiedzieć, dostrzec możemy

⁴⁸ G. Kubler, *Mexican Architecture of The Sixteenth Century*, New Haven 1948, s. 62.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 488.

⁵⁰ Porównywana przez George Kublera z podobnymi typologicznie przedstawieniami w Cuilapan i Tlaxcali. *Ibidem*, s. 378.

⁵¹ „Existen también muchos murales que han sido restaurados”, M. Toussaint, *Pintura Colonial en México*, México 1965, s. 49.

⁵² D.A. Cosentino, *Las joyas de Zinacantepec: arte colonial en el Monasterio de San Miguel*, México 2003, s. 51; autorka pisze, że jedno z bardziej zniszczonych malowideł otwartej kaplicy „[...] ukazuje trzech męczenników franciszkańskich na drewnianych krzyżach, przedstawienie jest prawdopodobnie odwołaniem do śmierci grupy zakonników, którzy zginęli w czasie ataku na misję chrześcijańską w Japonii [muestra a tres mártires franciscanos sobre cruces de madera, quizás aludiendo a varios frailes que fallecieron durante un ataque a la misión cristiana en Japón]”.

⁵³ A. García García, *El convento franciscano de Zinacantepec del siglo XVI. Historia e iconografía*, México 2011, s. 205; „[...] trzech braci umęczonych na krzyżach w misjach Orientu [los tres frailes martirizados en la cruz en sus misiones en el Oriente]”.

jedynie fragmenty krzyży, ledwie widoczny zarys postaci oraz skrzyżowane włócznie charakterystyczne dla japońskich tortur. Kompozycja wpisuje się w schemat ikonograficznych przedstawień typowych dla tego tematu. Jak píše García García, przedstawienia umieszczone w ogólnodostępnych przestrzeniach klasztoru były przeznaczone dla ogółu ludności i miały charakter dydaktyczno-ewangelizacyjny. W otwartej kaplicy znalazły się zatem oprócz wspomnianej tu sceny męczeństwa franciszkanów w Japonii, także drzewo genealogiczne zakonu oraz dwie bardzo ważne sceny z żywota świętego Franciszka: stygmatyzacja i kazanie do ptaków. Przestrzeń ozdobiona została także malowanymi fryzami o charakterze ornamentalnym i detalami architektonicznymi; wśród renesansowych form groteski i malowanych arkad odnajdujemy herby zakonu franciszkanów czy monogramy Chrystusa i Marii⁵⁴.

Powstawanie przedstawień wizualnych ukazujących męczenników z Nagasaki nie ogranicza się jedynie do wczesnego okresu kolonii. Ciekawym przykładem późnej ikonografii obrazującej ten temat jest seria malarska z XVIII wieku⁵⁵ ukazująca w formie indywidualnych wizerunków poszczególne postacie ukrzyżowanych zakonników. Każdemu z nich towarzyszy para japońskich oprawców w bogatych dekoracyjnych kimonach. Sceny umieszczone są w krajobrazie, w tle widać różnorodne elementy pejzażu: bujną roślinność, zarys budynków, na niektórych płótnach morze z płynącymi statkami, a nawet sceny ewangelizacyjne. Jest to bardzo interesująca propozycja ujęcia ikonograficznego.

PRZEDSTAWIENIA MĘCZENNIKÓW JAPONSKICH W WICEKRÓLESTWIE PERU

Relacje dotyczące męczeństwa franciszkanów i jezuitów w Japonii dotarły także do Wicekrólestwa Peru, o czym była już mowa w części poświęconej źródłom archiwalnym. Wiadomo, że w wielu miastach Półwyspu Iberyjskiego i Ameryki celebrowano beatyfikacje japońskich męczenników⁵⁶. Także

⁵⁴ *Ibidem*, s. 316.

⁵⁵ E.I. Estrada de Gerlero, *Los protomártires...*, s. 76–78.

⁵⁶ A. Valladares Reguero, *Dos justas poéticas celebradas en Andújar (1627 y 1633)*, „Boletín del Instituto de Estudios Giennenses” 1997, nr 164, s. 158–159; autor zebrał

w Limie franciszkanie zorganizowali imponujące obchody z okazji beatyfikacji, co zostało opisane w diariuszu Juana Antonio Suardo⁵⁷ i poemacie Juana de Ayllón Laines⁵⁸. Wiadomo, że do kościoła franciszkanów w Limie 6 lipca 1629 roku w piątek dotarły rzeźbione wyobrażenia 23 męczenników. W sobotę o trzeciej po południu rozpoczęły się celebacje. Z kościoła wyruszyła procesja przez portal świątyni ozdobiony łukiem wykonanym na tę okazję, przez główny plac miasta (Plaza Mayor) dotarła do kościoła San Pablo przy kolegium jezuitów. Towarzystwo Jezusowe także celebrowało beatyfikacje swoich współtowarzyszy zamordowanych wszak w tym samym czasie w Nagasaki. Świątynia jezuitów została stosownie przyozdobiona, w centrum kościoła zbudowano ołtarz „o wyjątkowej architekturze i bogatych zdobieniach”⁵⁹. Następnie procesja skierowała się do kolegium świętego Turybiusza (Santo Toribio Mogrovejo), gdzie w kościele także wzniesiono ołtarz z okazji obchodów beatyfikacyjnych „dobrze zaprojektowany i dekorowany”⁶⁰. W relacji opisana została dekoracja dziedzińca klasztoru franciszkanów, gdzie w czterech narożach wzniesiono wzbudzające zachwyt ołtarze ozdobione wspianymi malowidłami i dekoracjami ze srebra „białego i złoczonego”⁶¹. Obchody przeciągnęły się do następnej soboty, w kościołach klasztornych Limy należących do różnych zakonów głoszone kazania upamiętniające męczenników, a w sobotę celebacje zostały zakończone pokazem sztucznych ogni⁶².

informacje o wydanych relacjach z obchodów beatyfikacji franciszkańskich męczenników w Japonii, wymienia trzy relacje z Sewilli, po jednej z Murcji, Baeny, Madrytu i szerzej analizuje poetyzowany opis święta w Andújar.

⁵⁷ A. Cañeque, *Un imperio...*, s. 273; J.A. Suardo, *Diario de Lima de Juan Antonio Suardo (1629–1639)*, red. R. Vargas Ugarte, t. 1, Lima 1936, s. 10–11.

⁵⁸ J. de Ayllón Laines, *Poema de las fiestas que hizo el Convento de S. Francisco de Iesvs De Lima, à la Canonización de los veintitres Mártires del Xapón, seis Religiosos y los demás Xapones familiares que les ayudauan: declarados de su Santidad por Religiosos de la Tercera Orden de nuestro Seráfico Padre S. Francisco [...]* Por el Padre Eray Ivan de Ayllón, estudiante Teólogo de la misma Orden, y Provincia: Natural de Lima, Lima, Francisco Gómez Pastrana, [licencia del virrey, conde de Chinchón, fechada el 16 de Marzo de 1630], Lima 1630.

⁵⁹ „[...] de excelente architectura y rico adorno”, J.A. Suardo, *Diario...*, s. 11.

⁶⁰ „[...] bien trazado y adornado”, *ibidem*.

⁶¹ „Los 4 altares que se hicieron en los 4 rincones han sido cossa muy superior; las pinturas muy excelentes, las colgaduras unas mejores que otras, escritorios, bufetes, contadores, láminas, relicarios, juguetes de plata blanca y dorada y otras mil curiosidades no tienen número”, *ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

Nic zatem dziwnego, że w klasztorach franciszkańskich w Cusco (Convento de la Recoleta) i Santa Rosa de Ocopa znalazły się także przedstawienia malarskie prezentujące ikonografie japońskich męczenników. W kuzkeńskiej recolecie, na chórze kościoła zakonnego przechowywane są dwa płótna sygnowane w 1630 roku przez lokalnego artystę Lazaro Pardo Lago [il. 7]⁶³. Kompozycje obu obrazów są bardzo podobne. Na pierwszym z nich widnieje dziesięciu ukrzyżowanych zakonników, na drugim znalazło się męczeństwo dziesięciu franciszkanów. Na obu płótnach każda z postaci została podpisana. Zgodnie z wcześniej wskazaną zasadą kompozycyjną, delikatnie, poprzez wielkość, wyeksponowane są trzy postacie. Na pierwszym obrazie dodatkowo znajdują się czuwający nad męczeństwem i polecający umierających Bogu Święty Józef z Dzieciątkiem oraz Święty Piotr z Alcantary. Mały Jezus ubrany jest w habit franciszkański, co wskazuje na postać samego świętego Franciszka, który postrzegany był jako *Alter Christus*. Jak pisze Marek Walczak, zgodnie z jego wiedzą takie określenie świętego zostało użyte po raz pierwszy w *Actus beati Francisci et sociorum eius*, datowanym na lata 1327–1340⁶⁴, badacz wymienia także liczne publikacje traktujące o ikonografii świętego Franciszka w odniesieniu do przedstawień Chrystusa⁶⁵. W ikonografii amerykańskiej aspekt naśladownictwa Chrystusa w odniesieniu do świętego Franciszka był bardzo popularny, dość powszechna była scena stygmatyzacji, która w bezpośredni sposób pozwala na interpretację świętego jako *Alter Christus*⁶⁶. Trzeba

⁶³ Za udostępnienie fotografii chciałabym gorąco podziękować Raúlowi Montero Quispe. Na temat autorstwa obrazów zob.: J. de Mesa, T. Gisbert, *Historia de la pintura cuzqueña*, Lima 1982, s. 72. Badacze piszą o mistrzowskiej indywidualizacji twarzy poszczególnych męczenników.

⁶⁴ M. Walczak, „*Alter Christus*”. *Studia nad obrazowaniem świętości w sztuce średnio-wiecznej na przykładzie św. Tomasza Becketa*, Kraków 2001, s. 9.

⁶⁵ *Ibidem*. Jako najważniejsze publikacje, autor wskazuje: S. da Campagnola, *L'Angelo del sesto sigillo e l'Alter Christus. Genesis e sviluppo di due temi francescani nei secoli XIII–XIV*, Roma 1971; H. van Os, *Saint Francis of Assisi as a Second Christ in Early Italian Painting*, „*Simiolus*” 1974, t. 7, s. 115–132; A. Rave, *Christoformitas. Studien zur franziskanischen Ikonographie des Florentiner Trecento am Beispiel des ehemaligen Sakristeischrankzyklus von Taddeo Gaddi in Santa Croce*, Worms 1984; R. Goffen, *Spirituality in Conflict. Saint Francis and Giotto's Bardis Chapel*, London 1988; K. Krüger, *Der frühe Bildkult des Franziskus in Italien. Gestalt- und Funktionswandel des Tafelbildes im 13. und 14. Jahrhundert*, Berlin 1992; Ch. Frugoni, *Francesco e l'invenzione delle stimmate. Una storia per parole e immagini fino a Bonaventura e Giotto*, Torino 1993.

⁶⁶ D.A. Cosentino, *Las joyas...*, s. 51–53.

jednak zaznaczyć, że także męczenników w Japonii franciszkanie traktowali jako wiernych naśladowców Chrystusa.

Na drugim płótnie kuzkeńskiej recolety umieszczone zostały dwa pola z inskrypcjami. Jedna informuje o męczeństwie 24 (sic!) franciszkanów w Nagasaki, drugi napis mówi już o 23 franciszkańskich męczennikach, ale także o cudach, które wydarzyły się po ich śmierci. W piątek po zamordowaniu zakonników, ponad ukrzyżowanymi ukazały się płonące kolumny, jak się wydaje, symbole męczeństwa. Natomiast w któryś kolejny piątek, dokładnie 14 marca, na niebie ponad ich głowami pojawiła się niezliczona ilość barwnych gwiazd mówiąca o świętości pomordowanych i chwale zmarłych za wiarę. Oba te elementy możemy odnaleźć na obrazie.

Przedstawienie z klasztoru Santa Rosa de Ocopa w Peru jest najpóźniejszą realizacją tematu [il. 8], obraz można datować na koniec wieku XVIII lub, co wydaje się jeszcze bardziej prawdopodobne, na początek XIX stulecia. Na płótnie ukazany został sam moment śmierci franciszkańskich zakonników. Znow, zgodnie z powszechnie przyjętą zasadą kompozycyjną, wyeksponowane zostały trzy krzyże wyróżniające się wielkością i symetrycznym rozmieszczeniem, jednak w tle widać kolejnych męczenników. Na pierwszym planie znajduje się czterech Japończyków-oprawców. Jeden z nich tylko przygląda się wydarzeniom, dwaj kolejni przytwierdzają do krzyża następnego zakonnika, czwarty zaś przebija włócznią ciało wcześniej ukrzyżowanego franciszkanina umieszczonego w centrum obrazu. Temat obrazu wpisuje się w ikonografię okresu Wicekrólestwa, jednak zapewne dość późny czas powstania malowidła o takiej tematyce zdecydował, że nie pojawia się ono w literaturze przedmiotu.

PODSUMOWANIE

Popularność ikonografii męczenników z Japonii w sztuce i kulturze Ameryki nie powinna dziwić. Przede wszystkim, wiadomości na temat śmierci zakonników docierały najpierw do Nowej Hiszpanii, a dopiero potem na Półwysep Iberyjski. Pozy tym należy pamiętać, że na obszarze Ameryki ciągle istniały regiony, w których z mniejszą lub większą intensywnością odczuwało się zagrożenie, a śmierć męczeńska zakonników cały czas była możliwa. Przykładów można podać wiele, jak choćby męczeńską śmierć franciszkanów

z rąk Chichimeców [il. 9], którą na kartach swej kroniki ukazał Gerónimo de Mendieta, czy słynne męczeństwo nawróconych przez franciszkanów dzieci z Tlaxcali (*Niños Tlaxcaltecas*) zobrazowanych na polichromii z XVII wieku⁶⁷ w nowohiszpańskim klasztorze w Ozumbie [il. 10]⁶⁸. Także w Wicekrólestwie Peru dochodziło do konfrontacji między franciszkanami a miejscową ludnością. W klasztorze Santa Rosa de Ocopa zachowała się seria płócien ukazujących męczeńską śmierć franciszkanów w różnych regionach Amazonii⁶⁹ [il. 11]. Przedstawienia ukazujące męczeństwo franciszkanów w Japonii doskonale wpisują się także w politykę zakonu i tradycje poświęcenia życia za wiarę. Nawet z terenów Wicekrólestwa Peru znamy kilka przedstawień męczeństwa zakonników w Jerozolimie, jak chociażby obraz z kościoła San Francisco w Quito czy z muzeum zakonu w Santiago de Chile⁷⁰.

Na koniec można dodać, że podobnie jak inne przedstawienia, również sceny męczeństwa były wykorzystywane jako wizualne narzędzie wspomagające procesy ewangelizacji i przykłady obrazujące nauki moralne Kościoła. Obrazy ukazujące umierających za wiarę stanowiły *exemplum* postawy prawdziwego chrześcijanina i obok przedstawień prezentujących prawdy wiary czy wizerunki świętych intensyfikowały procesy indoktrynacji religijnej. Jak wspomina Gerónimo de Mendieta, przedstawienia wizualne były narzędziem niezbędnym w pracach misyjnych:

⁶⁷ G. Kubler, *Arquitectura mexicana...*, s. 465. Polichromie pochodzą z XVII w., zostały jednak znacznie przemalowane w XIX stuleciu, o czym informuje nas napis na murale. Na temat polichromii zob. także: M. Toussaint, *Pintura Colonial...*, s. 48.

⁶⁸ Jest to jeden z najbardziej znanych epizodów męczeństwa z okresu ewangelizacji. Legenda głosi, że wkrótce po podboju, w 1527 r., Axotecatl, jeden z Czterech Władców Tlaxcala, sojuszników Cortésa w pokonaniu Azteków, wysłał swoich trzech synów na naukę do franciszkańskiego klasztoru w Tlaxcala. Po powrocie do rodzinnej miejscowości młodzi mężczyźni zaczęli rozbijać bożki i wyrzucać ojcu jego poligamię oraz nadmierne spożycie alkoholu. Rozwścieczony władca pobił swojego syna Cristóbalą i spalił go żywcem. Pozostali dwaj chłopcy, Antonio i Juan, uciekli, ale nadal głosili kazania i przeciwstawiali się obrazoburstwu, co spowodowało, że w niedługim czasie i ich także spotkała śmierć męczeńska.

⁶⁹ V. Muñoz-Nájar Luque, *Art, Civility, and Religion in the Amazon Margins*, rozprawa doktorska, University of California, Berkeley (USA) 2022.

⁷⁰ Zob. na ten temat fragment artykułu: E. Kubiak, *Jerozolima na ziemiach Nowego Świata – święte Miasto w sztuce Wicekrólestwa Peru*, [w:] *Architektura znaczeń. Studia ofiarowane prof. Zbigniewowi Bani w 65. rocznicę urodzin i w 40-lecie pracy dydaktycznej*, red. A.S. Czyż, J. Nowiński, M. Wiraszka, Warszawa 2011, s. 99.

Niektórzy posługiwali się bardzo skutecznym sposobem nauczania Indian, mając na uwadze to, że mieli oni zwyczaj malowania wszystkiego, co posiadali. I głosili nauki właśnie w ten sposób. [Misjonarze] mieli namalowane na płótnie prawdy wiary, a na innym dziesięć Przykazań Bożych, a na jeszcze innym Siedem Sakramentów i pozostałe tajemnice doktryny chrześcijańskiej. A kiedy kaznodzieja chciał nauczać o przykazaniach, zawieszano obok niego płótno z przykazaniami, aby łaską z tych, które przynoszą komornicy, mógł wskazać żądaną część. I tak wyjaśniał im przykazania. I to samo zrobił, gdy chciał głosić kazanie na temat prawd wiary, wieszając płótno, na którym je namalowano. I tak cała nauka chrześcijańska została im wyłożona jasno i wyraźnie, na ich własny sposób. I nie byłoby to mało owocne, gdyby wszystkie szkoły dla chłopów dekorowano malowidłami to w ten sposób, by przedstawienia odcisnęły się to w ich pamięci od najmłodszych lat, i nie byłoby tak wielkiej niewiedzy, jak czasami wynika z braku takich [wizerunków]⁷¹.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

ACSF, Archivo del Convento de San Francisco, Cusco, Peru

Inventario 1790 – *Nuevo índice, o inventario de los libros de esta librería del Convento grande de nuestro Seráfico Padre S.[an] Francisco, hecho por orden de los superiores, aumentado, y dispuesto en mejor forma que el antecedente, que esta en el Archivo. Año de 1790.*

⁷¹ „Algunos usaron un modo de predicar muy provechoso para los indios por ser conforme al uso que ellos tenían de tratar todas sus cosas por pintura. Y era de esta manera. Hacían pintar en un lienzo los artículos de la fe y en otro los diez mandamientos de Dios. y en otro los siete sacramentos, y lo demás que querían de la doctrina cristiana. Y cuando el predicador quería predicar de los mandamientos, colgaban el lienzo de los mandamientos junto a él a un lado, de manera que con una vara de las que traen los alguaciles pudiese ir señalando, la parte que quería. Y así les iba declarando los mandamientos. Y lo mismo hacía cuando quería predicar de los artículos, colgando el lienzo en que estaban pintados. Y de esta suerte se les declaró clara y distintamente y muy a su modo toda la doctrina cristiana. Y no fuera de poco fruto si en todas las escuelas de los muchachos la tuvieran pintada de esta manera, para que por allí se les imprimiera en sus memorias desde su tierna edad, y no hubiera tanta ignorancia como a veces hay por falta de esto.” G. de Mendieta, *Historia eclesiástica indiana*, red. J. García Icazbalceta, Barcelona 2011 [koniec XVI w.], s. 255.

AGNP, Archivo General de la Nación, Lima, Peru

Fondo: Temporalidades, Caja 1, Lagajo 4 – *Testimonio de inventario de la biblioteca del colegio de Arequipa realizado por José Manrique Guzmán, corregidor de esa ciudad y juez de ese colegio. Inventario de la librería del Colegio de Compañía de Jesús de la ciudad de Arequipa, hecho por al General Dn. José Manrique Guzmán, corregidor de aquella ciudad, a raíz de la ocupación de aquel Colegio por los ejecutores del decreto de extrañamiento de los PP. De la dicha Compañía. Testimonio expedido en 23 de Decrs. De 1767 por Domingo Gutierrez. Test.[imonio] de la Biblioteca de Arequipa hecho por el G[on]zál[es]. D.[on] Joseph Marrique Corregidor de dicha Ciudad, [72f.] [23.12.1769].*

AHPSEM, Archivo Histórico de la Provincia del Santo Evangelio de México y Universidad de las Américas Puebla, Cholula, Meksyk

Caja 176, Libro 1 – Caja 176, Libro 1, *Libro del registro o inventario de la librería de este Convento de Santa Barbara de Puebla de Religiosos Descalzos de N.[uestro] P.[adre] de San Francisco, 1781.*

ANCh, Archivo Nacional de Chile, Santiago de Chile, Chile

Fondo Jesuitas, Perú, Ref. 405 – *Inventarios originales de la sacristía, iglesia, librería, congregaciones, patronatos, aposentos de todos los religiosos del Colegio San Pablo, ff. 622, 1767.*

BUB, Biblioteca de Universitat de Barcelona, Hiszpania

Miquel Parets, *De molts sucesos que han succeït dins Barselona y en molts altres llocs de Catalunya, dignes de memòria, en los dies y anys han succeït 1626–1660*, Sygn. MS 224/225.

ŻRÓDŁA DRUKOWANE

Acherreta Osorio Juan, Gómez de Pastrana Pedro, *Epitome de la ostentosa y sin segunda fiesta que el insigne y real convento de San Francisco de Sevilla hizo por ocho días: a honra de los gloriosos protomártires del Iapon hijos de la primera y tercera Regla del Serafín de la Iglesia*, Sevilla 1627.

Ayllón Laines Juan, *Poema de las fiestas que hizo el Convento de S. Francisco de Iesvs De Lima, à la Canonización de los veintitrés Mártires del Xapón, seis Religiosos y los demás Xapones familiars que les ayudauan: declarados de su Santidad por Religiosos de la Tercera Orden de nuestro Seráfico Padre S. Francisco [...]* Por el Padre Eray Ivan de Ayllón, estudiante Teólogo de la misma Orden, y Provincia: Natural de Lima, Lima, Francisco Gómez Pastrana, [licencia del virrey, conde de Chinchón, fechada el 16 de Marzo de 1630], Lima 1630.

- Martínez Domingo, *Compendio histórico, de la apostólica provincia de San Gregorio de Philipinas, de Religiosos Menores Descalzos de N.P. San Francisco*, Madrid 1756.
- Mendieta Geronimo, *Historia eclesiástica indiana*, [koniec XVI w.], oprac. J. García Icazbalceta, Barcelona 2011.
- Osimo Agostino, *Storia del veintitre martiri giapponesi dell'ordine dei minorios servent dettiscalzi di S. Francesco*, Roma 1862.
- Ribandeneira Marcelo, *Historia de las islas del archipiélago, y reynos de la Gran China, Tartaria, Cunchinchina, Malaca, Sian, Camboxa y Iappon, y de los sucedidos en ellos a los religiosos descalços*, Barcelona 1601.
- Ribandeneira Marcelo, *Breve relación de la vida y la muerte de los protomártires del Japon, Religiosos profesos de la Orden de N.P. San Francisco*, Sevilla 1628.
- Suardo Juan Antonio, *Diario de Lima de Juan Antonio Suardo (1629–1639)*, oprac. R. Vargas Ugarte, t. 1, Lima 1936.

OPRACOWANIA

- Andressen Curtis, *Krótką historia Japonii. Od samurajów do SONY*, tłum. A. Ślezińska, Warszawa 2004.
- Bailey Gauvin Alexander, *Art on the Jesuit Missions in Asia and Latin America 1542–1773*, Toronto–Buffalo–London 2001 [1999].
- Benitez Fernando, *Los primeros mexicanos*, México 1985 [1962].
- Campagnola Stanislao, *L'Angelo del sesto sigillo e l'Aleto Christus. Genesis e sviluppo di due temi francescani nei secoli XIII–XIV*, Roma 1971.
- Cañeque Alejandro, *Un imperio de mártires. Religión y poder en las fronteras de la Monarquía Hispánica*, Madrid 2020.
- Cosentino Delia Annunziata, *Las joyas de Zinacantepec: arte colonial en el Monasterio de San Miguel*, México 2003.
- Estrada de Gerlero Elena Isabel, *Los protomártires del Japón en la hagiografía Novohispana*, [w:] *Los pinceles de la Historia. De la patria criolla a la nación mexicana*, red. J. Solar Frost, México 2000, s. 72–91.
- Fróis Luís, *Relatione della gloriosa morte di XXVI posti in croce per comandamento del re di Giappone, alli 5 di febraio 1597 de quali sei furno religiosi di san Francesco, tre della Compagnia di Giesù, et dicisette christiani giapponesi*, Roma 1599.
- Frugoni Chiara, *Francesco e l'invenzione dell'estimate. Una storia per parole e immagini fino a Bonaventura e Giotto*, Torino 1993.
- García García Alfonso, *El convento franciscano de Zinacantepec del siglo XVI. Historia e iconografía*, México 2011.

- García Gutiérrez Fernando, *San Francisco Javier. En el Arte de España y Oriente*, Sevilla 2005.
- García Gutiérrez Fernando, *Alessandro Valignano, S.J.: introducción de la cultura y el arte de occidente en Japón*, [w:] *Los jesuitas. Religión, política y educación*, red. J. Martínez Millán, H. Llorente, E. Jiménez Pablo, t. 3, Madrid 2012, s. 1471–1481.
- Goffen Rona, *Spirituality in Conflict. Saint Francis and Giotto's Bardis Chapel*, London 1988.
- Gordon Andrew, *Nowożytna historia Japonii. Od czasów Tokugawów do współczesności*, tłum. I. Merklejn, Warszawa 2010.
- Gruzinski Serge, *El pensamiento mestizo. Cultura amerindia y civilización del Renacimiento*, Barcelona 2007 [1999].
- Gruzinski Serge, *Planète Métisse ou comment parler du métissage*, [w:] *Planète Métisse*, red. S. Gruzinski, Paris 2008, s. 16–25.
- Gruzinski Serge, *Mondialisations et métissages*, [w:] *Planète Métisse*, red. S. Gruzinski, Paris 2008, s. 58–68.
- Gutiérrez Hernández Monserrat, *La catedral de Cuernavaca, el mural de San Felipe de Jesús y los 26 mártires de Nagasaki: historia de su descubrimiento*, „Revista INAH” 2019, nr 19, s. 129–140.
- Kawamura Yayoi, *Introducción al contexto histórico*, [w:] *Japón y España: acercamientos y desencuentros (siglos XVI y XVII)*, red. M.J. Zamora Calvo, Gijón 2012, s. 19–27.
- Krüger Klaus, *Der frühe Bildkult des Franziskus in Italien. Gestalt- und Funktionswandel des Tafelbildes im 13. und 14. Jahrhundert*, Berlin 1992.
- Kubiak Ewa, *Jerozolima na ziemiach Nowego Świata – święte Miasto w sztuce Wicekrólestwa Peru*, [w:] *Architektura znaczeń. Studia ofiarowane prof. Zbigniewowi Bani w 65. Rocznicę urodzin i w 40-lecie pracy dydaktycznej*, red. A.S. Czyż, J. Nowiński, M. Wiraszka, Warszawa 2011, s. 90–101.
- Kubiak Ewa, *Cultural metissage – the descriptive concept of hybrid phenomena on the peripheries of cultures*, „Art Inquiry. Recherches Sur les Arts” 2014, nr 16 (25), s. 147–166.
- Kubler George, *Mexican Architecture of The Sixteenth Century*, New Haven 1948.
- Kubler George, *Arquitectura mexicana del siglo XVI*, México 2016 [1948].
- Laplantine François, Nouss Alexis, *Mestizajes. De Arcimboldo à Zombi*, Montréal 2007 [2001].
- Laplantine François, Nouss Alexis, *Le Métissage. Un exposé pour comprendre. Un essai pour réfléchir*, Paris 2011 [1977].

- Mata Santiago, *Mártires de Japón. Historia de la expansion cristiana durante los siglos XVI y XVII*, Córdoba 2023.
- Mesa José, Gisbert Teresa, *Historia de la pintura cuzqueña*, Lima 1982.
- Mínguez Víctor, Rodríguez Inmaculada, *Japan in the Spanish Empire. Circulation of Works of Art and Imagining of Cipango in Metropolitan Spain and the American Viceroyalties*, „Bulletin of Portuguese Japanese Studies” 2009, t. 18, s. 197–221.
- Muñoz-Nájara Luque Verónica, *Art, Civility, and Religion in the Amazon Margins*, rozprawa doktorska, University of California, Berkeley (USA) 2022.
- Ota Mishima María Elena, *Un mural novohispano en la catedral de Cuernavaca: los veintiséis mártires de Nagasaki*, „Estudios de Asia y Africa” 1981, t. 16, nr 4 (50), s. 675–696.
- Rave August, *Christoformitas. Studien zur franziskanischen Ikonographie des Florentiner Trecento am Beispiel des ehemaligen Sakristeischrankzyklus von Taddeo Gaddi in Santa Croce*, [w:] *Manuskripte zur Kunstwissenschaft in der Werner-schen Verlagsgesellschaft*, red. F. Werner, Worms 1984.
- Ruiz Gutiérrez Ana, *El Galeón de Manila (1564–1815). Intercambios culturales*, Granada 2016.
- Saucedo Zarco Carmen, *Historias de Santos Mexicanos. Desde Juan Diego y San Felipe de Jesús hasta los recién canonizados por el Papa*, México 2002.
- Schenone Hector, *Iconografía del arte colonial. Los Santos*, t. 2, Buenos Aires 1992.
- Sweeney Callistus, *Franciscans in Japan*, <https://francischapelcentertokyo.org/history-of-franciscan-friars-in-japan> (dostęp: 20.01.2024).
- Totman Conrad, *Historia Japonii*, tłum. J. Hunia, Kraków 2009.
- Toussaint Manuel, *Pintura Colonial en México*, México 1965.
- Tubielewicz Jolanta, *Historia Japonii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź 1984.
- Valladares Reguero Aurelio, *Dos justas poéticas celebradas en Andújar (1627 y 1633)*, „Boletín del Instituto de Estudios Giennenses” 1997, nr 164, s. 149–204.
- Van Os Henk, *Saint Francis of Assisi as a Second Christ in Early Italian Painting*, „Simiolus” 1974, t. 7, s. 115–132.
- Walczak Marek, „Alter Christus”. *Studia nad obrazowaniem świętości w sztuce średniowiecznej na przykładzie św. Tomasza Becketa*, Kraków 2001.
- Wasilewska Joanna, *Pióropusze i turbany. Wizerunek mieszkańców Azji w sztuce jezuitów polskich XVII i XVIII wieku*, Warszawa 2006.
- Warr Cordelia, *Stigmatics and Visual Culture in Late Medieval and Early Modern Italy*, Amsterdam 2022.

ILUSTRACJE

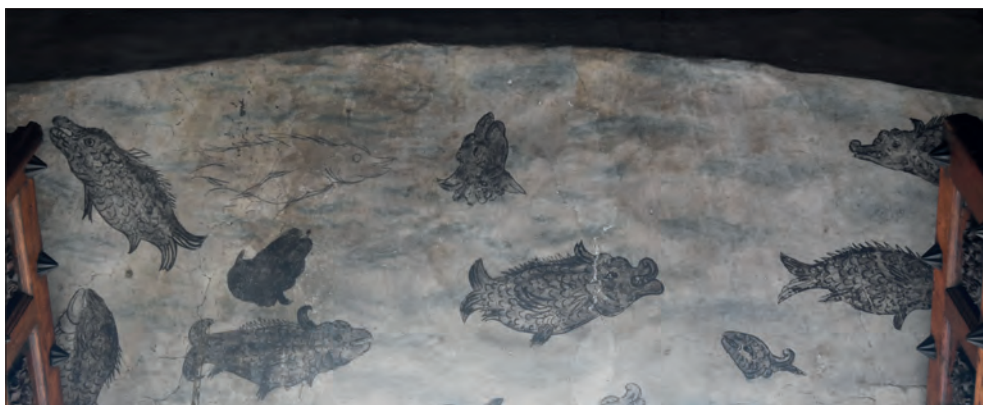
1. Jacques Callot, *Męczennicy franciszkańscy w Nagasaki*, ok. 1627, The Metropolitan Museum of Art, Nowy Jork, Stany Zjednoczone

2. Francesco Maffei, *Męczennicy franciszkańscy w Nagasaki*, połowa XVII wieku, Museo del Settecento Veneziano, Ca'Rezzonico, Wenecja, Włochy [fot. E. Kubiak, 2024]

3. Anonim, *Męczennik franciszkański w Japonii*, rysunek [w:] Miquel Parets, *De molts sucesos que han succejt dins Barselona y en molts altres llocs de Catalunya, dignes de memòria, en los dies y anys han succejt...* 1626–1660, Sygn. MS 224/225, f. 13v

4. Anonim, *Męczeństwo franciszkanów w Japonii*, fragmenty, koniec XVI wieku lub początek XVII wieku, Cuarnavaca, Meksyk [fot. E. Kubiak, 2023]

5. Anonim, *Męczeństwo franciszkanów w Japonii*, fragmenty, koniec XVI wieku lub początek XVII wieku, Cuarnavaca, Meksyk [fot. E. Kubiak, 2023]

6. Anonim, *Męczeństwo franciszkanów w Japonii*, fragmenty, koniec XVI wieku lub początek XVII wieku, Zinacantepec, Meksyk [fot. E. Kubiak, 2023]

7. Lazarro Pardo Lago, *Męczeństwo franciszkanów w Japonii*, dwie wersje obrazu, 1630, Cusco, Convento de la Recoleta, Cusco, Peru [fot. Raúl Montero Quispe, 2022]

8. Anonim, *Męczeństwo franciszkanów w Japonii*, koniec XVIII wieku lub początek XIX wieku, Santa Rosa de Ocopa, Peru [fot. E. Kubiak, 2023]

9. Anonim, *Śmierć franciszkanów z rąk Chichimeców*, [w:] Gerónimo de Mendieta, *Historia eclesiástica indiana*, (koniec XVI wieku) [fot. E. Kubiak, 2023]

10. Anonim, *Męczeństwo nawróconych przez franciszkanów dzieci z Tlaxcali*, XVII wiek, Ozumba, Meksyk [fot. E. Kubiak, 2023]

11. Anonim, *Męczeństwo franciszkanów w Amazonii w Río de Sal*, druga połowa XVIII wieku lub początek XIX wieku, Santa Rosa de Ocopa, Peru [fot. E. Kubiak, 2023]